

Les Drassanes Reials (Barcelona)

Esteve Nadal Roma, Adriana Vilardell Fernández

Introducció

Al mes d'octubre de 2010 el Museu Marítim de Barcelona va emprendre una nova fase d'actuació en la rehabilitació de l'edifici. La zona afectada ha estat el cos que defineixen el conjunt de les naus fins ara considerades gòtiques. En aquest sentit, la historiografia ha tendit a considerar la Drassana Reial de Barcelona com una de les mostres més solvents del gòtic civil català. El procés d'intervenció arqueològica s'ha centrat en les tres naus de ponent de la Drassana Reial de Barcelona i en un sondeig a l'exterior del recinte. La vinculació de l'excavació als rebaixos previstos en el projecte d'obra ha implicat, per una banda fer diverses rases que han permès assolir els nivells geològics, i per l'altra, que en gran part de la superfície del Museu Marítim s'hagi procedit a un rebaix molt menor destinat a la renovació del paviment del museu. A més, s'ha procedit a fer diversos sondejos informatius no vinculats al projecte d'obra per tal d'aprofundir en la documentació de diverses restes arqueològiques lo-

calitzades (aprox. 2.900 m²). Així, s'han pogut localitzar nombroses estructures que se situen en un ventall cronològic que transcorre des d'època altimperial fins a època contemporània, i s'han establert un total de cinc períodes d'ocupació clarament diferenciats en què la zona objecte d'intervenció ha estat destinada a diversos usos; necròpolis (època romana), drassana (èpoques medieval i moderna), parc i mestrança d'artilleria (època moderna) i caserna militar (època contemporània).

Necròpolis romana

L'ocupació romana de l'indret consisteix en una àrea de necròpolis documentada a la part central i la meitat sud-est de la superfície excavada. En la part central de la intervenció es localitza la zona 1 formada per un total de 7 fosses, en què es registren cinc individus infantils, un adult¹ i una fossa sense inhumat.

Les estructures d'inhumació presenten una certa diversitat quant a la seva factura, ja que

1. Cal assenyalar que una inhumació infantil i una d'adult en fossa simple van ser localitzades en la intervenció arqueològica a l'interior de les Drassanes Reials duta a terme l'any 2010 (Ravotto, 2010).

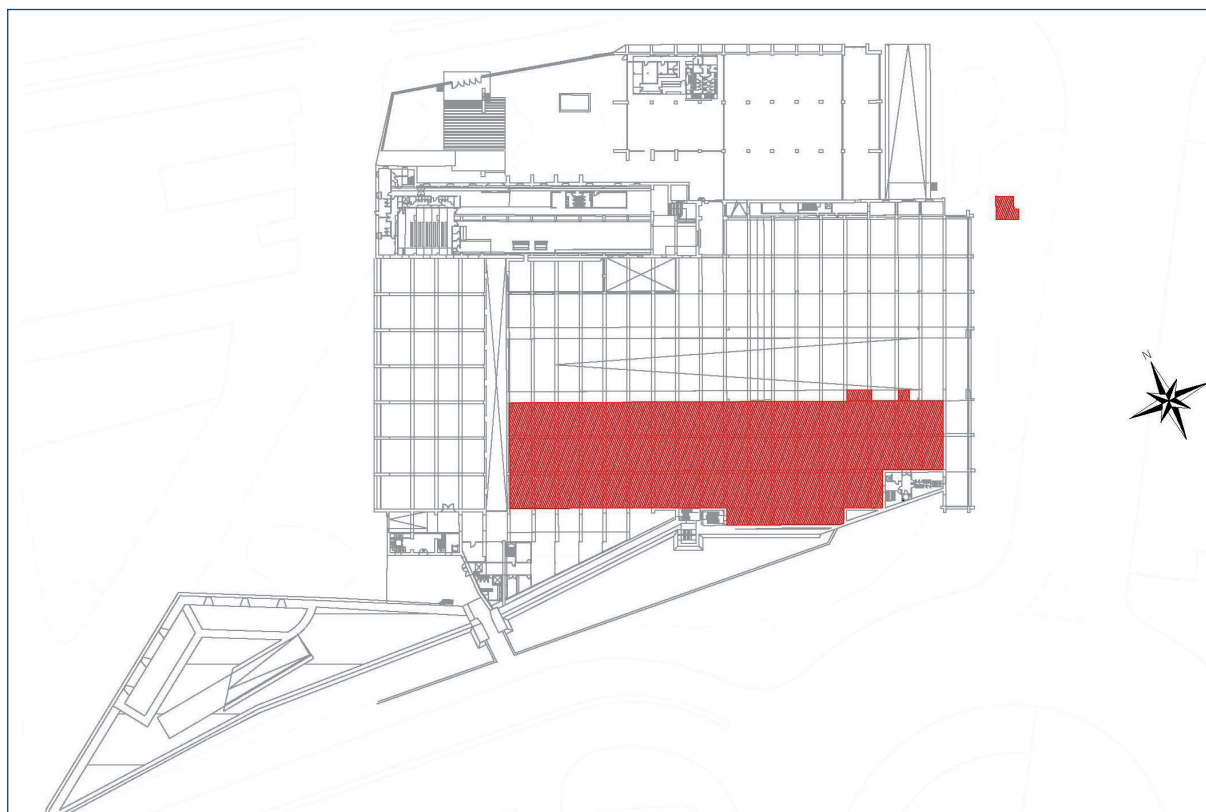

Figura 1. Plànol de la ubicació de la intervenció arqueològica a l'interior de la Drassana

es registren fosses simples amb coberta d'àmfora (T-4 i T-20), o amb coberta de pedres i fragments de tègula (T-22), una fossa amb perímetre de fragments de doli i àmfora (T-5) i una inhumació en àmfora (T-17). Totes les tombes presenten una orientació aproximada NO-SE, i mantenen una alineació paral·lela a la línia de la costa. Els individus inhumats són en la seva majoria infantils, de no més de sis mesos de vida així com dos nonats, disposats en decúbit supí.

En tot el conjunt només s'ha documentat un fragment de possible moneda, susceptible de ser identificat com a aixovar amb caràcter simbolicoritual, disposat als peus de l'individu de la tomba T-22.

Pel que fa als materials que permetin una adscripció cronològica clara de les inhumacions només s'ha registrat un pivot d'àmfora² que forma part de l'estructura de la tomba T-4.

Tot i l'alt nombre d'individus infantils documentats en aquest espai, s'ha de descartar en un principi com una zona de necròpolis infantil, per diversos motius. En primer lloc, per la localització d'un adult en el mateix espai; en segon lloc, per la presència d'altres individus infantils inhumats en altres zones de la necròpolis, i en tercer lloc, per l'alteració produïda en el registre per construccions posteriors que podrien haver destruït altres tombes. A més, cal tenir present que la bibliografia enllaça les necròpolis infantils amb elements rituals que en aquest cas no han estat identificats.

Al sud-est de la intervenció es documenta la zona 2, es tracta d'una àrea més extensa que l'anterior i està formada per un conjunt d'onze urnes cineràries, tres estructures cineràries i tretze inhumacions.

Les estructures funeràries destinades a les incineracions presenten una varietat formal rica.

2. Keay 62, fi segle v inici segle vi dC; Bonifay A-AFR 8a 470/550dC.

La més notòria d'aquestes és un recinte funerari de planta rectangular, bastit amb carreus lligats amb morter de calç que alberga en el seu interior un total de set urnes, de les quals tres són de vidre de forma globular amb llavi ample, enrotllat cap a dins i aixafat i base còncava o plana,³ i quatre de ceràmica, tres de les quals són de cuina africana i una de possible producció local. Aquestes urnes es troben disposades al costat nord-est del recinte funerari, mentre que al costat oest es documenten múltiples fragments de vidre, ceràmica i os treballat.

Respecte a la forma original de l'estructura no en podem extreure conclusions fiables. Al seu entorn no s'han documentat restes d'enderroc que permetin pensar que aquest recinte fos cobert, tot i que la majoria d'estructures similars documentades en altres intervencions apunten cap a aquesta solució. D'altra banda, també trobem exemples de petits murs que delimiten àrees funeràries sense porta d'accés ni coberta.

La segona agrupació es troba situada al costat oest del recinte funerari i està formada per dues urnes de vidre en forma de pot, amb tapadora de ceràmica i una urna de ceràmica de producció local, amb aixovars clarament relacionats amb cadascuna de les urnes (vasos de parets fines, unguentaris de vidre, pinyols, etc.). En aquest conjunt també s'identifiquen dos gobelets més sense urna, possiblement escapçada per la construcció de les rases de les piscines modernes. El grup es troba associat a nivells de cendres i carbons barrejats amb gran quantitat de fragments de vidre, os i ceràmica, en alguns casos termoalterats. Aquesta acumulació d'incineracions en un espai força reduït, ens fa pensar en una intencionalitat clara d'agrupament de les restes dels finats, possiblement en un espai funerari a l'aire lliure delimitat per alguna estructura o element senyalitzador del qual malauradament no s'han documentat restes.

A banda de les agrupacions esmentades, es documenten estructures isolades com són els casos d'una cista d'incineració de planta rectangular, bastida a partir d'un perímetre de pedra semiescairada coberta per un túmul de pedres i morter de calç. Al mateix nivell que la caixa, es documenten les restes d'una estructura de planta semicircular ben definida i de la qual en desconeixem la funció. Aquesta estructura contenia un nivell de cendres i fragments d'ossos calcinats i cremats. També es documenta una *cupae structilis*,⁴ bastida amb pedra sense desbasta i coberta per una capa d'enlluït de morter de calç vermell. En el seu interior es documenten cendres, fragments d'os cremat i ceràmica. En darrer lloc tenim un con cinerari format per una urna de ceràmica (olla amb nanses de producció local), coberta per una estructura de planta quadrangular de pedra sense desbasta lligada amb morter de calç.

Altres estructures documentades han estat una incineració disposada en l'interior d'una forma ceràmica no determinada, escapçada per la meitat i encaixada a l'interior d'un semicercle de pedres que la falcaven; així com una acumulació notable de cendres, carbons i ossos calcinats sense cap resta de ceràmica. Aquesta darrera, podria ser un exemple d'aquelles incineracions més humils, en què les cendres es dipositaven directament en un forat practicat al terra.

En darrer lloc esmentem les restes d'una altra estructura d'incineració, de la qual només s'ha conservat un angle elaborat amb pedra sense desbasta i morter de calç que podria correspondre tant a una *cupae* com a un con funerari.

S'ha de destacar que no s'ha pogut documentar cap espai reconeixible com a *ustrinum*, ni hem trobat traces de sediment termoalterat que ens indiqui l'existència d'aquest en un espai proper. Així creiem que totes les incinera-

3. Les formes podrien respondre al tipus Ising 67a documentat entre els segles I/II dC.

4. Aquestes estructures es troben àmpliament documentades a la necròpolis de la plaça Vila de Madrid de Barcelona (Beltran, 2007).

cions documentades són en posició secundària, i que la cremació de les restes es devia fer en un punt no detectat o no conservat en l'espai excavat.

Respecte a la necròpolis d'inhumació documentada també al sector 2, podem dir que del conjunt de 14 inhumacions, s'ha registrat una fossa amb coberta de tègula a doble vessant sense llit (T-11), una caixa de tègula de la qual només es conserva el fons i el tancament dels peus (T-14) i una fossa simple amb perímetre de pedres (T-3). La resta responen a la forma de fossa simple, en la seva majoria estretes i amb els extrems apuntats. D'altra banda la nombrosa presència de claus a l'interior d'algunes tombes, ens fa pensar que algunes de les sepultures devien tenir algun tipus de coberta de fusta o que alguns dels individus estaven dipositats a l'interior d'un taüt de fusta.

Els individus inhumats es troben disposats en decúbit supí, i s'han identificat sis infantils d'entre 0 i 7 anys, set adults de 13 a 44 anys

i un indeterminat. Per sexes, es registra un grup de set individus femenins, tres masculins i tres indeterminats. Val a dir, que les dades antropològiques són preliminars ja que cal tenir present que en el moment d'elaboració d'aquest article encara està pendent l'estudi antropològic dels individus.

En aquesta segona àrea d'enterraments, les inhumacions presenten una orientació NE-SO. La disposició d'aquestes tombes així com la de les diverses estructures destinades a la incineració permeten visualitzar diverses alineacions perpendiculars a la línia de la costa amb, com a mínim, quatre franges d'incineracions i inhumacions. Aquestes restes es documenten al llarg de tot l'espai excavat sense que interfereixin les unes amb les altres, a excepció de la tomba T-7 que afecta parcialment una incineració.

Alhora, també es poden apreciar diverses agrupacions d'estructures funeràries així com el reaprofitament de les fosses, que ens porten a pensar en l'existència d'agrupaments fami-

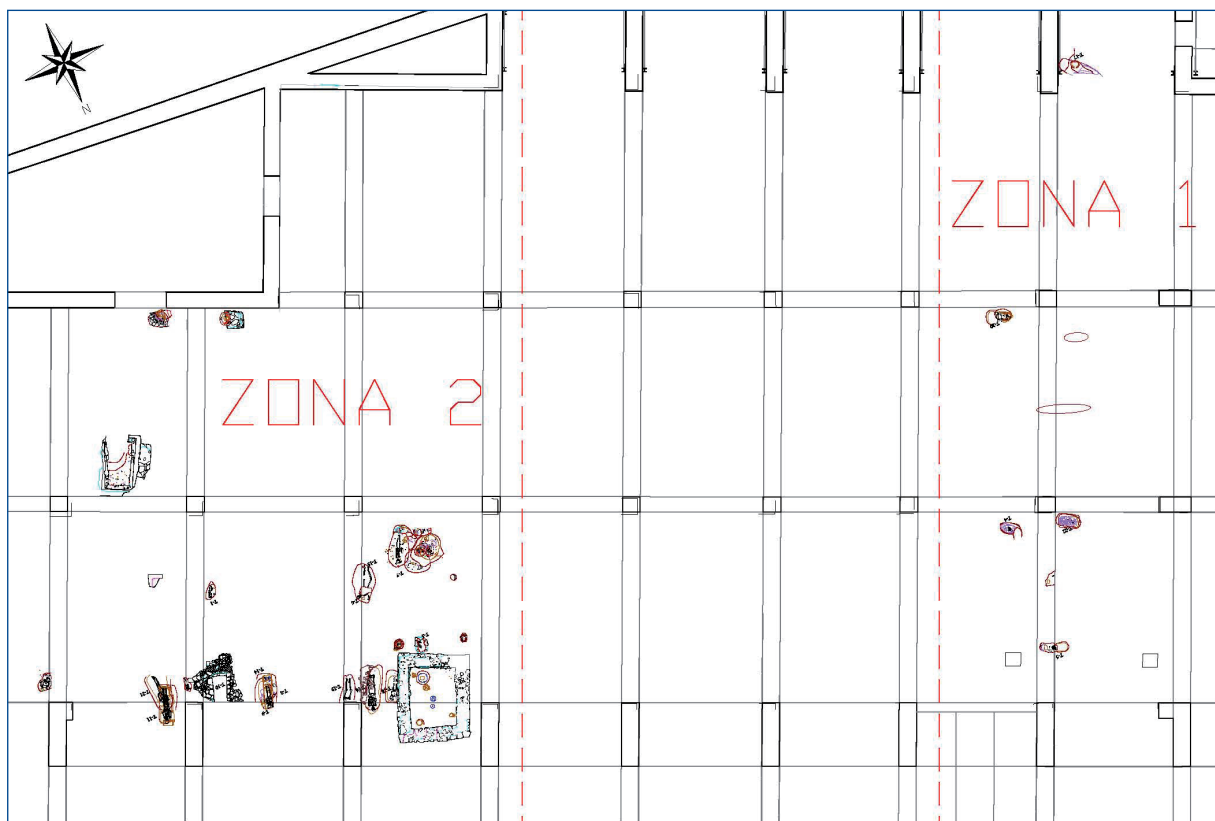

Figura 2. Plànol de la distribució de les dues àrees de necròpolis

liars, com per exemple el cas de les tombes T-8 / T-9 / T-14. En aquest cas trobem en primer lloc a la tomba T-14, un individu adult inhumat amb caixa de tègula, del qual només es conserva la part de la cintura pelviana i les extremitats inferiors. A continuació es duu a terme la inhumació de la tomba T-9, un individu infantil, que presenta al costat del cap i al llarg del cos fragments d'àmfora que semblaven arraconats, i que potser corresponien a la coberta de la tomba. En aquest cas, el límit de l'estructura funerària és la mateixa tègula que en la tomba T-14. En darrer lloc es duu a terme la tomba T-8 en la qual només resta l'húmer esquerre que devia correspondre a un adult. També és el cas de les tombes T-11 i T-21; la primera, la T-21, és una inhumació en fossa simple d'un adult, al seu damunt es construeix la tomba T-11, una inhumació amb coberta de tègula a doble vessant. Esmentem també una estructura de tovots conservada al costat est de la tomba T-18, i que separa aquesta de la tomba T-19. Alguns dels tovots es localitzaren entre les cames de l'inhumat de la tomba T-18. Es podria tractar de les restes d'una estructura associada a aquesta tomba o d'algun element delimitador de l'espai funerari.

Cal esmentar també la possible relació de dos individus infantils inhumats amb estructures cineràries; així, la tomba T-2 devia estar associada a la cista cinerària i la tomba T-3, al recinte funerari, ja que sembla que les pedres que formen la corona provenien de la paret de tancament del recinte.

En darrer lloc, cal esmentar les restes de dos punts d'enderroc. Aquest està format per fragments de tègula i pedra sense desbastar, molt compactat i amb una orientació similar a la dels eixos que tracen les diverses incineracions i inhumacions, per la qual cosa no es descarta que es pogués tractar de l'enderroc d'un muret

que feia de límit de l'espai de la necròpolis de la zona 2.

A la zona 2, s'han documentat gran quantitat d'elements relacionats amb el ritual funeràri, tant procedents del procés d'amortallament dels finats, com elements simbolicorituals, de tipus profilàctic o fins i tot de cura i higiene personal.

Tant a les incineracions com a les inhumacions cal diferenciar entre els objectes que han estat cremats o inhumats dels que no. Els primers estan associats al difunt o han estat part de les exèquies i de la *unctura*, per la qual cosa necessiten una purificació mitjançant el foc o la inhumació per tal de preservar els supervivents del contacte impur amb allò que ha estat en contacte amb el cadàver. Els segons són *munera* o objectes no cremats o no inhumats, que formen part dels obsequis, libacions i ofrenes dels presents.⁵

En el cas de les incineracions s'identifica de forma bastant clara aquesta dualitat funcional. Per una banda tenim l'associació directa d'objectes sense termoalterar a una urna o una estructura, i que relacionem amb els *munera*. Alguns exemples clars són el de l'urna 8, acompanyada d'un gobelet de parets fines⁶ i un ungüentari de vidre que es conservava sencer,⁷ el de l'urna 6 també acompanyada d'un gobelet de parets fines, la cista d'incineració, a l'interior de la qual s'ha recuperat un plat de ceràmica, possiblement de cuina africana, o la *cupae*, on es documenta un *guttus*.⁸ D'altra banda, es documenten un seguit d'elements termoalterats barrejats amb les cendres i els carbons que ens remetent al grup d'objectes que sí que són incinerats. Entre aquests es documenten gran quantitat de fragments de vidre que responen sobretot a ungüentaris, fragments d'ossos treballats que responien a petits objectes de cura i higiene personal i altres que responien possiblement a parts dels

5. González, R. 2001, p. 68.

6. Possible forma PAR-FIN 37; 25/50dC.

7. Possible forma Ising 92, segona meitat segle I dC.

8. Possible terra sigil·lada africana (clara) A Lamb 16 Hayes 121 del 60 al 200 dC.

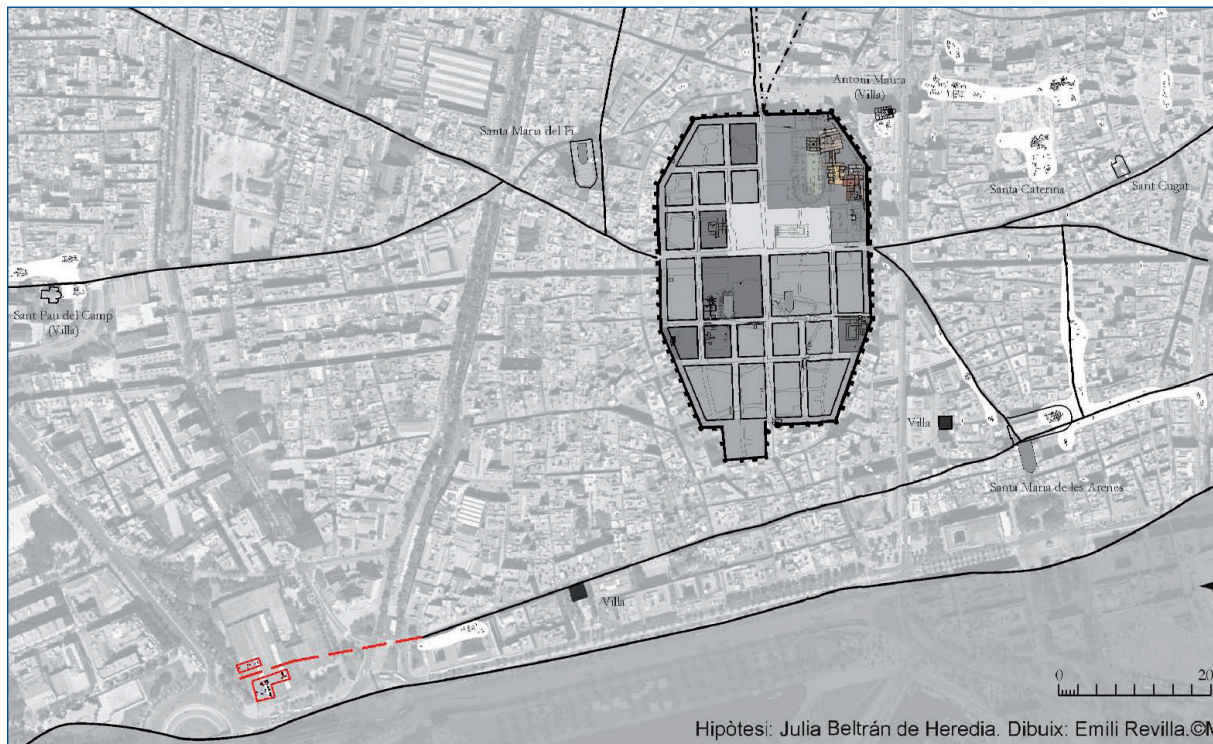

Figura 3. Situació de la necròpolis localitzada respecte al traçat de la via marítima

*lecti*⁹ o llits funeraris que servien per exposar el difunt en els moments previs a la inhumació o la incineració. Dins d'aquest conjunt també es documenten peces de ceràmica tals com plats,¹⁰ gerres i bols; llànties emprades com a elements profilàctics i que acompanyen el dol; claus de diverses mides, tatxes, un ferro en forma de doble X amb un eix central que podria respondre al peu d'un moble; així com gran quantitat de pinyols i restes de fauna fruit dels banquets funeraris. Quant a l'abillament personal només s'ha pogut documentar una polsera de bronze i algunes denes de pasta vítria. Aquests objectes es documenten amb més o menys densitat en tots els punts on es registren incineracions.

Respecte a les inhumacions, només s'han documentat dues tombes amb objectes: per

una banda, la tomba T-7 que tenia als peus del mort un plat¹¹ amortitzat, i d'altra banda, la tomba T-14 amb un ungüentari¹² de vidre també amortitzat, disposat als peus del finat, i una agulla d'os disposada a mitja alçada de les cames.

Si observem el conjunt de la necròpolis, podem notar que aquesta està organitzada en dos sectors clarament diferenciats. A més, l'orientació de les inhumacions i la disposició espacial de les diverses estructures cineràries permeten suposar l'existència d'algun element físic que no s'ha pogut localitzar i que devia estar situat entre ambdues àrees. A mode d'hipòtesi, aquest element sembla correspondre a una via d'entrada a Barcino (via marítima) que, tal i com proposa J. Beltran de Heredia,¹³ resta fossilitzada en els actuals carrer de Josep

9. Paral·lels documentats al jaciment de Fapegal / Parque de las Naciones a l'Albufera. Alacant.

10. Terra sigil·lada itàlica tipus Draggendorf 15/17 40-45 a 60-70 dC amb un segell OFIC.ACUTI, 15-75 dC.

11. Cuina africana forma Lamboglia 9a. Mitjan segle II / IV dC.

12. Possible forma Ising 82a. Segles II / IV dC.

13. Beltran, J. (2010), p. 363-395.

Anselm Claver, carrer Ample i carrer d'Àngel Baixeres. Cal destacar la localització d'espais de necròpolis en diverses intervencions fetes en aquestes zones.¹⁴

La gran diversitat d'estructures funeràries, urnes, i deposicions de cendres és usual en aquest tipus de necròpolis associades a una via, on el perfil del finat és tan variat com els individus que ocupen la ciutat i el seu entorn. La presència o absència d'aixovars relacionats amb les diferents incineracions va estretament vinculada al poder econòmic de la família del finat, per la qual cosa és normal que unes incineracions en tinguin i altres no.

Respecte a les inhumacions, la varietat de formes és menor, però la més documentada és la fossa simple, fet que crida l'atenció atès que en altres punts de la ciutat, amb el mateix marc cronològic, es documenten més inhumacions amb coberta de tègula o amb caixa també de tègula. D'altra banda, la presència minsa d'aixovars és habitual en aquests primers segles de l'Imperi.

Les necròpolis altimperials sovint presenten dualitat de rituals (incineració i inhumació) i aquest sembla que devia ser el nostre cas, ja que hi ha tombes que podrien ser de la mateixa època que les incineracions. D'altra banda i a mesura que avançava l'ús de l'espai en el temps, les incineracions devien quedar substituïdes per les inhumacions. La tria d'un o altre ritual en aquesta època la condicionen tradicions familiars o modes, com passa en l'actualitat, per això, i en un marc ampli de tres-cents anys, és possible trobar els dos rituals.

A grans trets, el marc cronològic de la necròpolis se situa en un ventall que oscil·la entre els segles I i VI dC. Per una banda, el conjunt d'incineracions se situa cronològicament

entre els segles I i II dC, marc d'altra banda representat en altres punts de la ciutat com la plaça de Vila de Madrid, al carrer Arcs i la plaça Joaquim Xirau.¹⁵ Tot i aquests paral·lels, cal tenir present el fet que a la plaça Vila de Madrid també es documenta una incineració datada al primer quart del segle III dC, que evidencia la continuïtat del ritual funerari de la cremació en períodes on ja predomina la inhumació. D'altra banda, el conjunt d'inhumacions presenta majors dificultats a l'hora d'establir un marc cronològic específic; és a dir, no podem determinar la coexistència o no del ritual d'inhumació amb el ritual d'incineració. Cal tenir present que encara no s'han estudiat els materials ceràmics recuperats en el procés d'intervenció arqueològica, no s'ha fet l'estudi antropològic de les restes òssies recuperades, ni s'ha procedit a cap tipus d'anàlisi dels sediments ni de les restes antracològiques recollides durant les tasques arqueològiques. Per tant, la cronologia que cal suposar per a les inhumacions s'ha de situar entre els segles I i VI dC.

■ Drassana reial

En època medieval, aquest espai de la ciutat, situat fora de muralla, és escollit per dur a terme la construcció de les drassanes que substituiran les que hi ha (conegudes com a Drassanes Velles o de la Ciutat) i que, segons alguns estudis, es trobaven a la zona que se situa entre el portal de Regomir i el mar.¹⁶

L'inici de les obres de construcció d'aquesta nova edificació cal situar-lo a finals del segle XIII, concretament en els darrers tres anys de regnat de Pere II, el Gran (1276-1285). Les restes integrades en l'edifici actual suggerei-

14. A l'entorn d'aquest eix s'han localitzat un monument funerari d'incineració a la plaça Joaquim Xirau, un conjunt d'inhumacions identificat entre els carrers Rull, Còdols i Nou de Sant Francesc, un seguit d'inhumacions al carrer Ample, entre els números 1 i 5, i una zona de necròpolis al subsòl de l'edifici del Govern Militar. Aquestes restes se situen cronològicament entre finals del segle I/II i el segle IV dC.

15. Beltran, J. (2007), p. 12-63.

16. Bernaus, M (2003). "Els espais arquitectònics de la indústria i el comerç". A: *El procés urbà i la identitat gòtica de Barcelona*. Barcelona, p. 99-124 (Quaderns d'Història; 8).

Planta crono-evolutiva de la Drassana Reial de Barcelona (finals del s. XIII - darrer terç del segle XVI)

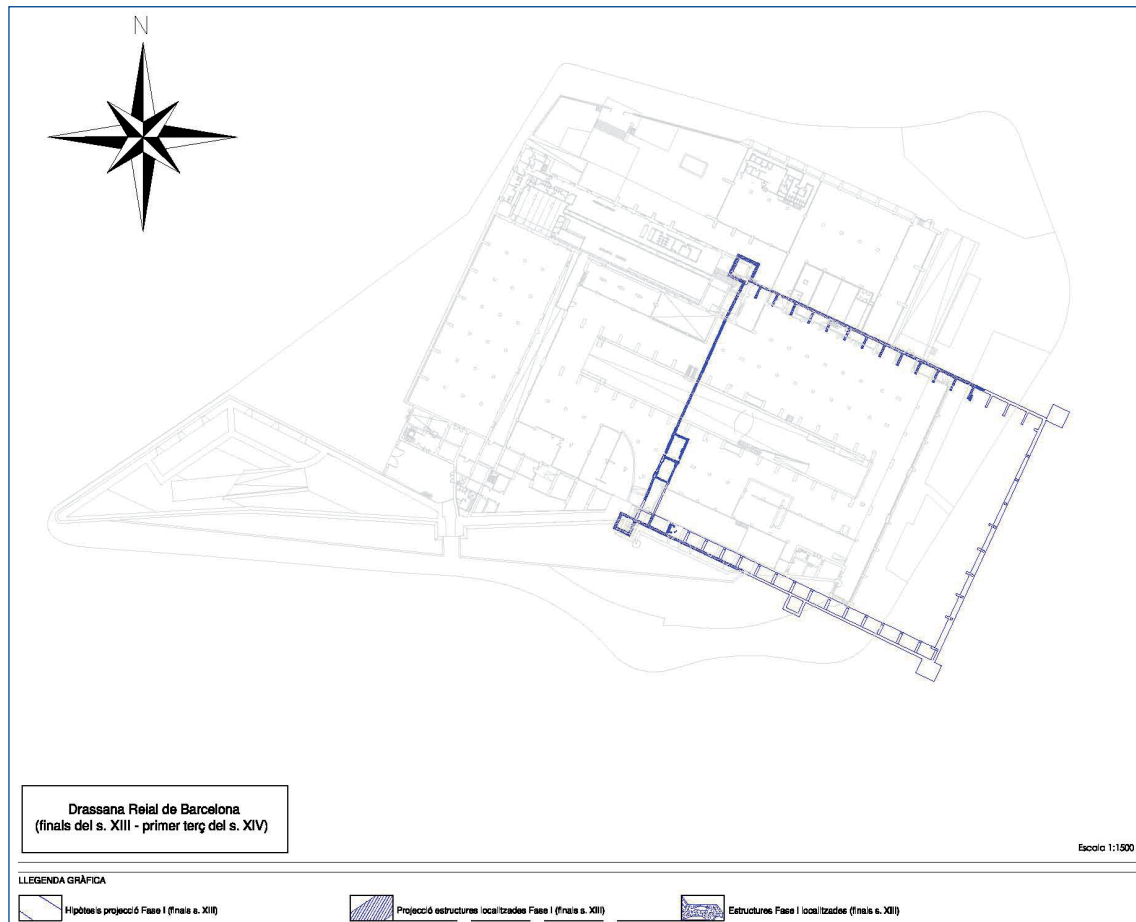

Figura 4. Planta de la Drassana a finals del segle XIII

xen que es va bastir un gran pati descobert, de planta rectangular, obert per la banda de mar. En el seu interior, adossant-se als murs perimetrals, es disposaren diversos porxos formats per pilars i arcades, que devien ser utilitzats com a magatzems i obradors, mentre que els angles del conjunt devien estar protegits per torres de planta rectangular, emmerletades. Els treballs arqueològics han permès localitzar diversos trams corresponents al tancament perimetral est, oest i nord de l'edificació original, així com quatre àmbits que corresponien als porxos esmentats anteriorment (un adossat al perímetre occidental, un altre a l'oriental i dos al septentrional). Cal assenyalar que els límits de ponent i llevant d'aquesta edificació coincideixen amb els límits de l'edifici actual. En canvi, la localització del perímetre del costat de muntanya

posa de manifest que aquest s'adossava, per una banda, a la torre visible avui dia des de l'avinguda del Paral·lel (situada entre el portal de Santa Madrona i el mar), i per l'altra, a la torre que hi ha en l'angle de l'edifici de l'antiga Botiga de la Generalitat (o edifici de Pere IV). La ubicació del perímetre de muntanya, doncs, sembla indicar una menor superfície de la Drassana respecte a l'edificació actual. Però un sondeig a l'exterior de l'edifici ha permès constatar que el recinte original depassava l'actual façana del Museu Marítim en direcció al mar. De fet, la projecció de l'edificació a partir de diverses planimetries antigues (com veurem més endavant) permet suposar que la façana medieval se situava a la zona on avui dia es troba l'edifici de la Duana.

En el segon quart del segle XIV (1327 – 1357), Alfons el Magnànim endega les obres

Planta crono-evolutiva de la Drassana Reial de Barcelona (finals del s. XIII - darrer terç del segle XVI)

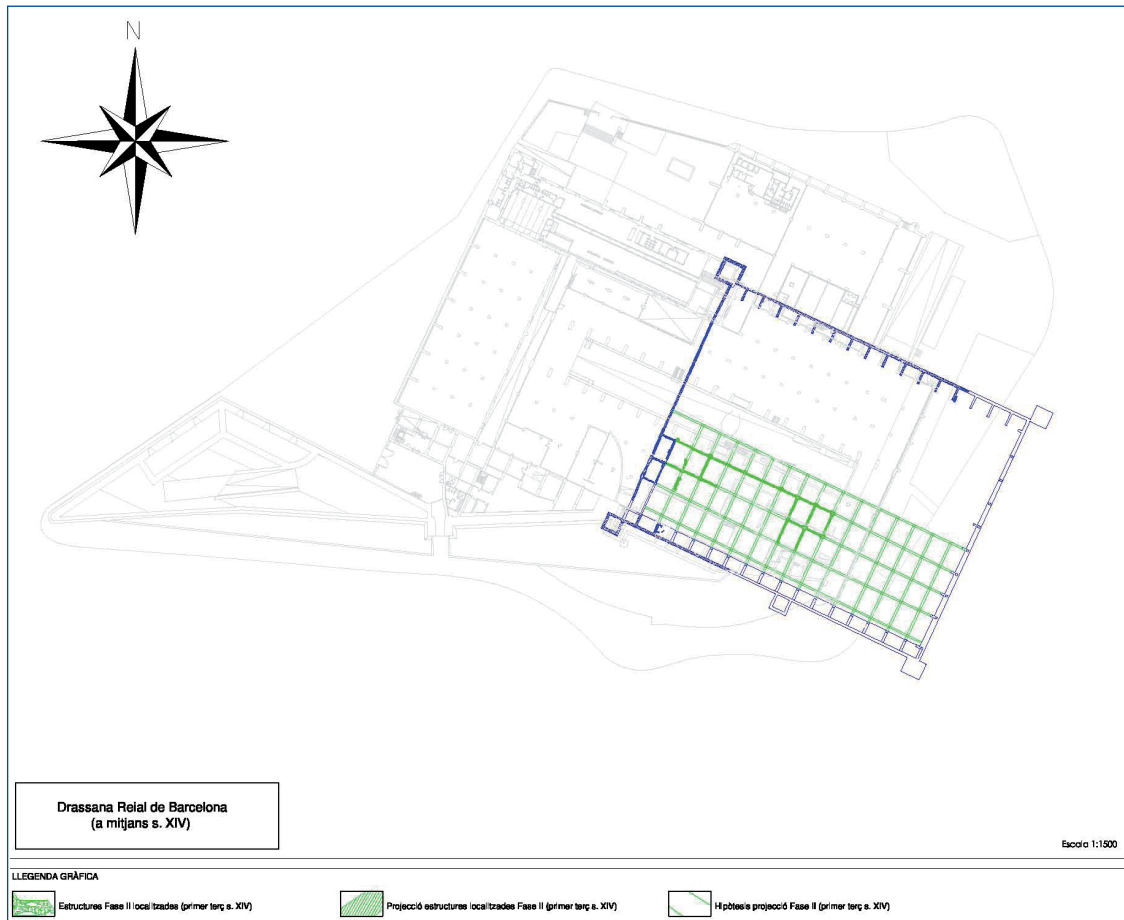

Figura 5. Planta de la Drassana a inicis del segle XIV

per tal de construir una coberta per a les Drassanes, mantenint el perímetre original i les botigues que s'hi adossen. Així, s'inicia la construcció d'un mínim de tres naus perpendiculars a la línia de la costa, formades per un seguit d'arcades que devien fer permeable la circulació pel seu interior. Les tasques arqueològiques han permès localitzar un total de catorze basaments de pilar on devia reposar aquesta coberta.¹⁷ Aquestes estructures estan alineades amb les arcades que delimiten les botigues del període fundacional, i suposen una evolució lògica de l'edificació iniciada per Pere II, el Gran. Les naus resultants d'aquesta coberta tenien una amplada i, probablement, una alçada menor que les que avui dia podem

observar dempeus. La construcció d'aquestes noves naus, però, es va dilatar en el temps, atès que Pere III, el Cerimoniós (a partir de 1357) continuà les obres endegades pel seu predecessor per mitjà de diferents mandats que atorgaven diverses partides de diners per tal de dur-les a terme. Hem de tenir present que, a banda de la construcció de la coberta, també calia dur a terme les tasques de manteniment pròpies en un edifici d'aquestes característiques. A tall d'exemple, es coneixen diversos documents en els quals es posa de manifest que en els anys 1302, 1313 i 1320 es van dur a terme diverses reparacions en el pòrtic de la Drassana Reial conseqüència de diversos temporals de mar. Són reiterades les

17. D'aquests un ja havia estat identificat en la intervenció de l'any 2010 (Ravotto, 2010).

queixes quant a les condicions precàries en què es troben les naus allotjades a la Drassana. Hi ha notícies documentals que l'any 1371 s'estan duent a terme diversos treballs de reparació en la porta d'entrada al recinte i en diverses botigues d'aquest.

En el darrer quart del segle XIV (a partir de 1378), Pere el Cerimoniós promou una reforma exhaustiva de l'edificació, amplia l'edifici pel costat de muntanya superant el perímetre septentrional de l'edifici original i duent a terme una nova coberta. Aquest nou projecte suposava, també, la inclusió de la Drassana en el perímetre fortificat de la ciutat. Tenint en compte les dificultats econòmiques arran de la guerra amb Castella i les despeses dineràries de mitjan segle en el propi recinte, es va procedir a la creació d'un consorci

institucional en què, a més de la Corona, hi participaven també el Consell de Cent i, encara que d'una manera molt tènue en els primers anys, la Diputació del General. El nou projecte implicava la construcció de com a mínim cinc naus perpendiculars a la línia de la costa distribuïdes en dos cossos (naus de mar i naus de muntanya) i separades per un pati central. Unes naus més amples que les del període anterior (que coincideix amb l'ample de l'edificació actual) i amb unes arcades més altes (tot i que una mica inferiors a les de l'edificació actual). A la decisió d'emprendre un programa constructiu tan ambiciós, s'hi ha d'afegir la insistència a aixecar un Palau Reial nou a tocar de la Drassana. Aquest s'havia de situar en l'espai alliberat per les monges predicadores en el moment d'abandonar l'es-

Planta crono-evolutiva de la Drassana Reial de Barcelona (finals del s. XIII - darrer terç del segle XVI)

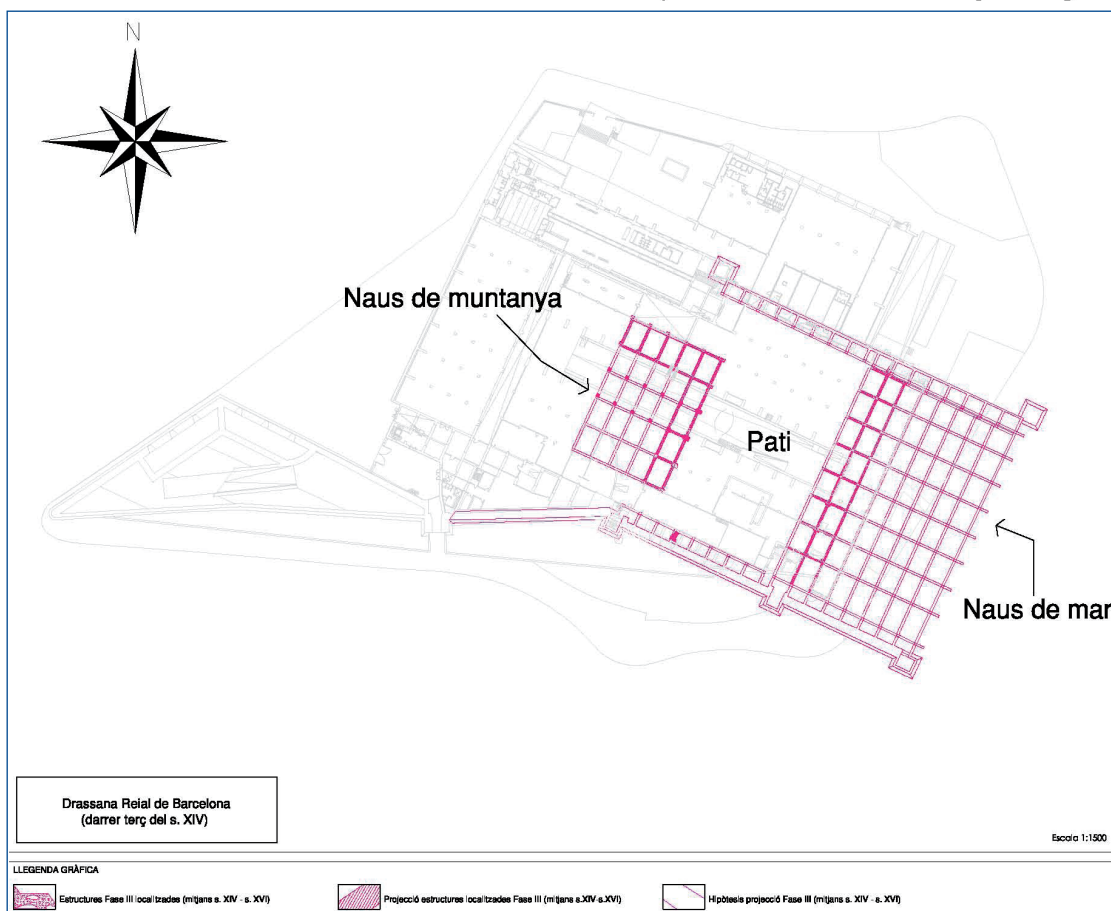

Figura 6. Planta de la Drassana al darrer terç del segle XIV

pai que ocupava el seu monestir a tocar de la Drassana,¹⁸ per facilitar al rei Pere el terreny necessari per ampliar la Drassana i, de més a més, edificar el nou Palau per la banda de muntanya. Amb unes severes condicions de finançament, el Consell de Cent va acceptar de tirar endavant l'obra de la Drassana i la modificació de la fortificació del Raval per tal que aquesta quedés inclosa dins del recinte. El projecte del Palau, tot i haver iniciat les obres de la seva execució (1397), fou aturat l'any 1401 per mandat del rei Martí que ordenà el reaprofitament de les pedres per a la construcció de l'Hospital de la Santa Creu. Així, s'han localitzat un total de sis basaments de pilars que corresponen a les naus de muntanya que, juntament amb el Palau, no es dugueren mai a terme. Cal destacar que el projecte de remodelació implicava la desaparició del perímetre septentrional originari. L'aturada d'aquest projecte comportà que el perímetre es mantingués dempeus. Malgrat les modificacions efectuades respecte del projecte inicial, segurament arran de la participació del Consell de Cent i la Generalitat, sí que es dugué a terme la construcció de les naus de mar. De fet, els treballs arqueològics han posat de manifest l'existència de dues tramades d'arcs corresponents a aquest període i que resten avui dia fossilitzades en l'edificació actual.¹⁹ Cal assenyalar que la decisió de no dur a terme el palau i la tramada de naus de muntanya va comportar, també, que s'abandonés la idea d'un pati central. En l'espai que aquest havia d'ocupar es va procedir a la construcció d'un total de cinc noves naus, similars a les de la tramada de mar. Així s'han localitzat un total de set basaments de pilar corresponents a les diverses arcades que devien conformar les noves naus. A diferència de les tramades de mar, aquests basaments no coincideixen amb els basaments de l'edificació actual. Aquesta

diferència respon al fet que les naus de mar i les naus que ocupaven l'espai del pati estaven separades per un passadís d'aproximadament dos metres d'amplada.

Aquesta gran reforma edilícia és coetània a diverses remodelacions estructurals documentades entre finals del segle XIV i la primera meitat del segle XV. Així, per una banda, s'estava procedint a la construcció de la muralla que tancava el barri actual del Raval. Un dels objectius de la nova línia defensiva (a petició del monarca), fou protegir l'edifici de les drassanes integrant-lo a l'interior del perímetre murat, adossant el llenç defensiu directament al mur perimetral de ponent. Aquest fet va implicar que es duguessin a terme una sèrie d'obertures (finestres) en el mur esmentat per tal de poder accedir a les espitlleres de la nova muralla. Aquestes obres van suposar l'enderroc de les botigues adossades al perímetre de ponent i la construcció de noves estances amb una distribució diferenciada de les originals enderrocades. Val a dir que aquesta remodelació va comportar una elevació del sostre de les noves botigues respecte a la cota de les originals del segle XIII, les filades de mènsules corresponents als dos sostres han quedat fossilitzades en la paret perimetral de ponent que avui dia encara podem veure dempeus.

Per altra banda, entre 1443 i 1449 es procedí a la construcció de l'edifici de Pere IV conegut també com la Botiga de la Generalitat,²⁰ situat a l'extrem nord-est del recinte. La construcció d'aquesta edificació, a tall d'hipòtesi, podria respondre a la necessitat de noves zones d'emmagatzematge atesa la remodelació produïda en les botigues adossades del perímetre de ponent arran de la construcció de la muralla.

L'edifici es mantindrà amb aquesta distribució fins a finals del segle XVI. De fet, el gravat inclòs al llibre *Civitates Orbis Terrarum* (publicat el 1572 a partir d'un dibuix anterior al

18. Cubeles, A.; Moreno, I.; Nadal, E., 2012.

19. Hipòtesi plantejada en l'estudi històric de l'empresa Veclus (Reinald, 2010) i que els treballs arqueològics han permès acotar cronològicament.

20. Estrada-Rius, 2004.

Planta crono-evolutiva de la Drassana Reial de Barcelona (finals del s. XIII - darrer terç del segle XVI)

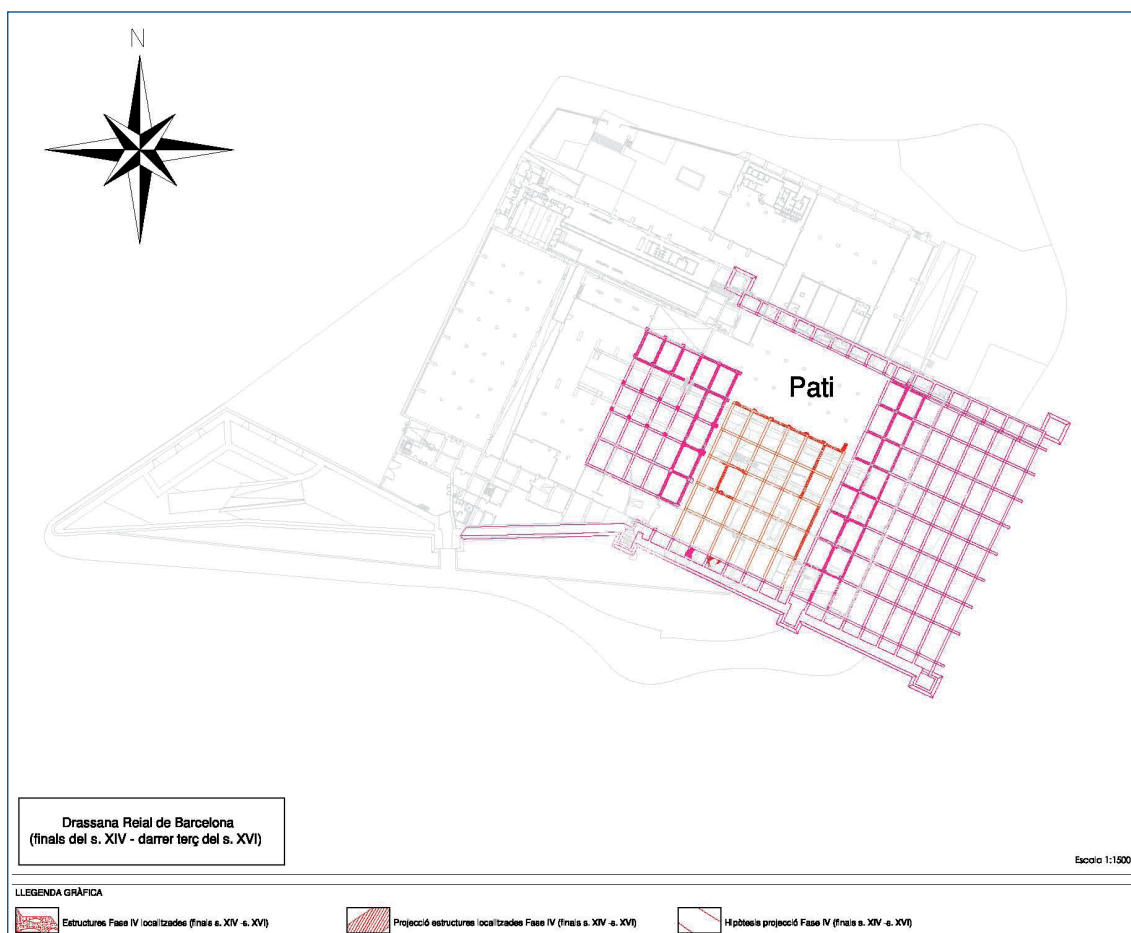

Figura 7. Planta de la Drassana des de finals del segle XIV fins a finals del segle XVI

1551) i els dibuixos fets per Van den Wyngaerde (del 1563), inclouen la representació de l'edifici de la Drassana Reial. Aquestes imatges corresponen encara al conjunt començat a bastir a partir del 1378, previ a les reformes empreses a finals del segle XVI. Val a dir que l'edifici és força semblant a l'actual, però alguns elements concrets permeten entreveure que es tracta d'un edifici diferent; així, les diferències es constaten quan es comprova, per exemple, que el cos d'edifici de la Botiga de la Generalitat apareix completament exempt, o que les naus acaben on finalitzava el recinte antic. Pel que s'hi veu, el conjunt devia tenir unes dimensions anàlogues al recinte actual, però en una ubicació distinta, notablement desplaçada cap al mar. De fet, es coneixen dos dibuixos més, conservats a l'Archivo General de Simancas que inclouen amidaments i, per

tant, permeten precisar aquesta ubicació distinta sobreposant-los amb la topografia de les estructures recuperades durant el procés d'intervenció arqueològica. Es tracta del projecte del Mandratxe o projecte d'un port entre la Drassana i Montjuïc, i el projecte de reforma del Baluard de la Drassana de Giovan Battista Calvi (c. 1551). Aquests projectes permeten dimensionar el baluard i ubicar-lo amb prou precisió respecte de la muralla i l'edifici de la Drassana, i posen de manifest que la façana de la Drassana medieval s'estenia en direcció al mar fins gairebé l'actual façana de l'edifici de la Duana.

En el darrer terç del segle XVI (1578) la Generalitat es féu càrrec d'una nova i exhaustiva remodelació del recinte. Cal tenir present que la gran despesa econòmica que suposava el manteniment d'una edificació tan rellevant

com la Drassana era un llast per a les arques de la corona. Aquest canvi és el motiu de la presència de l'escut de la Generalitat en la majoria de pilars que podem observar en l'edificació actual. La data d'inici d'aquestes obres cal situar-la entre la cronologia aportada per la pintura de Van den Wyngaerde (1563) i la construcció de les naus de la Generalitat, les quals tenim constància documental que foren construïdes l'any 1612.

Així, es procedí a l'enderroc de les naus medievals septentrionals, fent recular el límit de la Drassana (pel costat de muntanya) fins on el podem veure avui dia. Aquest nou projecte consistí en la construcció de vuit naus perpendiculars a la línia de la costa, la major part de les quals veiem avui dia, amb una amplada de llum de 8,40 m coincidint amb les naus medievals del tram de mar. A més, s'enderroquen definitivament les botigues ubicades en el perímetre de ponent, mentre que les que se situen en la zona de llevant continuaran vigents. S'ha pogut localitzar, en la meitat nord de la intervenció, un paviment de calç que devia correspondre al nivell de circulació original del nou edifici. A banda, s'han registrat nombrosos forats de pal i diversos retalls relacionats directament amb el procés de construcció de l'estructura. Aquests devien correspondre a la ubicació de les bastides emprades per a la construcció de les diverses arcades que conformen la distribució de l'edificació. Cal destacar que les remodelacions posteriors devien malmetre gran part de l'estratigrafia d'aquest període en la meitat sud de la superfície objecte d'intervenció.

Els treballs de construcció de la nova edificació s'iniciaren en el costat de muntanya i continuaren en direcció a la costa per tal de no aturar els treballs de manteniment i construcció de vaixells propis de la Drassana. Aquest procés culminà amb la desaparició del passadís que separava els dos cossos medievals i va permetre la integració del cos de mar medieval a la nova edificació a mitjan segle XVII. La façana litoral de la nova Drassana depassava la façana actual de l'edificació i, molt probablement, no es corresponia tampoc amb la d'època medieval. A mode d'hipòtesi, aquesta reculada de la

línia marítima pot respondre a diversos factors: primerament, cal destacar la construcció del moll del port (1477) i la consegüent degradació del litoral que aquesta infraestructura implicà. A més, cal tenir present la construcció del baluard de la Drassana projectat per G. B. Calvi (1551). Sense desestimar el primer factor, la construcció d'aquest element defensiu i la necessitat de connectar-hi la muralla de mar devien comportar la reculada de la façana litoral de la Drassana. Els treballs arqueològics han permès localitzar un tram de la muralla de mar en el sondeig que s'ha fet a l'exterior de l'edifici actual (a la zona de la façana de l'Avinguda Josep Carner per la banda de llevant). Les dades recollides permeten situar la seva construcció a mitjan segle XVII, coincidint cronològicament amb la connexió de l'edificació endegada el 1578 amb el cos medieval de mar.

A inicis del segle XVII es té constància de poca activitat a la Drassana, cal destacar que entre els anys 1607 i 1617 només es fabriquen 14 galeres. La galera perd importància respecte a la *nao* (amb una major potència de foc). A més, la base de les galeres es troba a Cartagena, una zona que presenta una major centralitat i proximitat a les costes nord-africanes (on es troben les bases dels pirates). Cal destacar, també, que la Drassana estarà en mans de l'exèrcit catalano-francès durant la Guerra dels Segadors.

Posteriorment, l'any 1663 l'exèrcit espanyol n'esdevé el nou propietari i hi fa diverses obres d'ampliació i condicionament. Serà durant el regnat de Carles II que es produirà una lleugera reactivació de la construcció de galeres. A inicis del segle XVIII, en el marc de la Guerra de Successió, la ciutat de Barcelona pateix quatre setges (1704, 1705, 1706 i 1714) als quals la Drassana no serà aliena. Així, tot i que l'espai no perd les funcions de drassana, esdevé també parc de mestrança i artilleria, pas previ abans de convertir-se en foneria de canons. L'edificació torna a patir diverses remodelacions entre les quals destaquen l'enderroc de les dues naus centrals per tal de construir-ne una de molt més gran, que és la nau central que podem observar avui dia. Els treballs arqueològics han pogut do-

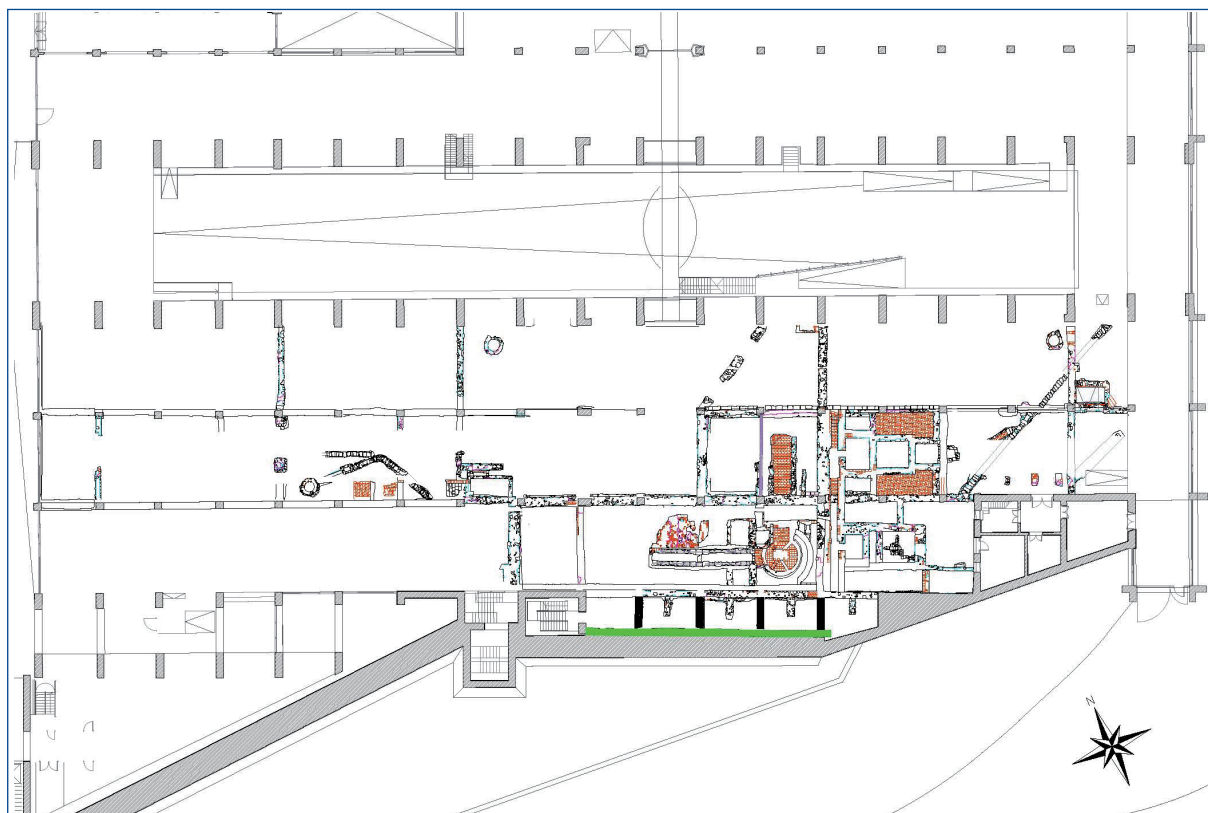

Figura 8. Planta de la Drassana d'època moderna

cumentar els procediments utilitzats per tal de dur a terme aquesta reforma constructiva (rases, fonamentacions, etc.). També cal posar de manifest la construcció de dues basses de planta rectangular, de grans dimensions, destinades a posar en remull les fustes utilitzades per al manteniment o l'elaboració de les embarcacions.

Amb el canvi d'objectius polítics de la corona espanyola, les galeres deixen de ser una prioritat i la drassana acaba desapareixent vers l'any 1745, moment en què el recinte es reconverteix en un centre productor artiller de gran envergadura i, també, en una caserna militar. Cal destacar que les tasques arqueològiques han permès documentar diverses fonamentacions que devien correspondre als murs construïts en aquest període per tal de procedir a la compartimentació interna de l'espai i adequar l'edificació a uns usos per als quals no havia estat projectada. A més, destaca la localització de la fonamentació d'una màquina de tornejat canons i dels diversos àmbits de treball rela-

cionats amb la seva utilització (1766). Val a dir que es conserven els plànols d'aquesta màquina en l'Arxiu General de Simancas.

L'edifici continuarà en funcionament fins a l'any 1935, quan l'exèrcit abandona l'edifici i el dona a la ciutat. En aquest moment, s'inicien les obres de restauració de l'estructura i, l'any 1941, s'inaugura l'espai com a Museu Marítim de Barcelona.

■ Valoracions finals

La intervenció arqueològica en les naus de ponent de la Drassana ha permès identificar nombroses estructures que permeten establir cinc períodes d'ocupació clarament diferenciats en què la zona objecte d'intervenció ha estat destinada a diversos usos; necròpolis (època romana), drassana (èpoques medieval i moderna), parc i mestrança d'artilleria (època moderna) i caserna militar (època contemporània). La presència en aquesta zona d'una

necròpolis romana aporta noves dades sobre l'existència d'una via d'entrada a Barcino (via marítima) que, tal i com proposa J. Beltran de Heredia,²¹ resta fossilitzada en els actuals carrers de Josep Anselm Claver, Ample i d'Àngel Baixeres. A més, també posa de relleu que la línia de costa en època romana no diferia gaire de la que podem observar actualment, atesa la ubicació de tombes gairebé a tocar de la façana actual de l'edifici del Museu Marítim.

La troballa de nombroses restes d'època medieval ha permès determinar que l'actual edificació, que la historiografia ha tendit a considerar com una de les mostres més solvents del gòtic civil català, realment no ho és. Malgrat que estilísticament sí que cal considerar-la d'estil gòtic, la seva construcció s'inicia a finals del segle XVI i culmina a mitjan segle XVII. Això no desmereix l'edificació, sinó que les noves dades l'enriqueixen i permeten comprendre un edifici en constant transformació que respon a les necessitats d'una societat que també es va transformant i adaptant a les diferents circumstàncies polítiques de cada moment. D'altra banda, la informació arqueològica recollida fins al moment permet aclarir aspectes fins ara desconeguts, com ara una ubicació distinta en època medieval, els elements de l'edifici medieval que resten dempeus en l'edificació actual o l'existència d'un pati a l'interior del recinte. També és cert que obren nous interrogants: quines raons són les que motiven la reforma estructural promoguda per Pere III, el Cerimoniós? Quin és l'equilibri de poders d'un consorci format per la monarquia, la Generalitat i el Consell de Cent, que centra els seus esforços a tirar endavant el projecte de la nova Drassana? Quin paper juga la Drassana en època moderna, moment en què, tot i que el Mediterrani no és el principal escenari de la política internacional, es duu a terme una gran remodelació de la Drassana que és la que ens ha arribat avui dia? També cal destacar la transformació camaleònica d'una edificació destinada al manteniment i la construcció d'embarcacions, i al forniment de tot el mate-

rial necessari per a aquestes en un parc de mes-trança i artilleria que arribarà a convertir-se en un gran centre productor d'armament.

La recerca documental feta fins al moment i les diverses publicacions que hi ha sobre la Drassana permeten donar una pauta cronològica a les estructures arqueològiques localitzades i establir, així, les línies bàsiques de l'evolució estructural de l'edifici. Caldrà, però, rellegir la documentació, tenint en compte les noves troballes, per acabar de perfilar-ne els serrells. A més, cal tenir present que encara no ha finalitzat la intervenció arqueològica en les naus de llevant; les dades preliminars en aquesta zona semblen refermar les hipòtesis plantejades fins al moment, però de ben segur que aportaran noves dades que permetran una major precisió per tal de comprendre millor l'evolució d'una edificació tan emblemàtica per a la ciutat de Barcelona com és la Drassana Reial.

■ Bibliografia

- BELTRÁN, J. (2007). "La *vía sepulchralis* de la Plaza Vila de Madrid. Un ejemplo del ritual funerario durante el alto imperio en la necrópolis occidental de *Barcino*". *Quarhis*, época II, núm. 3. [Barcelona: Museu d'Història de la Ciutat, Institut de Cultura], p. 12-63.
- BELTRAN, J. (2010). *La cristianización del suburbium de Barcino*, p. 363-395. (Monografías de Arqueología Cordobesa; 18)
- BERNAUS, M. (2003). "Els espais arquitectònics de la indústria i el comerç". A: *El procés urbà i la identitat gòtica de Barcelona*. Barcelona, p. 99-124. (Quaderns d'Història; 8)
- CABALLÉ, F.; CASTELLS, E.; GONZÀLEZ, R.; MORÁN, H.; NOLASCO, N. (2011). *Casa de manteniment: Estudi històric-arquitectònic i arqueològic dels paraments i les solucions estructurals de les Drassanes Reials de Barcelona*. Vol. I. Barcelona, inèdit.

21. Beltran, J. (2010), p. 363-395.

- CUBELES, A.; PUIG, F.; (2003). “La Drassana i la gestació de la façana marítima de Barcelona”. *Drassana, Revista del Museu Marítim*, núm. 11 [Barcelona], p. 50-61.
- CUBELES, A.; MORENO, I.; NADAL, E.; (2012). “Noves descobertes arqueològiques a La Drassana Reial de Barcelona”. *Revista Catalunya*.
- ESTRADA-RIUS, A. (2004). *La Drassana Reial de Barcelona a l'Edat Mitjana. Organització institucional i construcció naval a la Corona d'Aragó*. Barcelona: Edicions del Museu Marítim.
- GONZÁLEZ, R. (2001). *El mundo funerario romano en el País Valenciano. Monumentos funerarios y sepulturas entre los siglos I a. de C. – VII d. de C.* Madrid: Casa de Velázquez ; Alicante: Instituto Alicantino de Cultura Juan Gil-Abert.
- NADAL, E.; VILARDELL, A. (2010). “La intervenció arqueològica a les Drassanes Reials de Barcelona (Barcelona, el Barcelonès)”. *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona*, 2010.
- NADAL, E.; VILARDELL, A. (2011). “La intervenció arqueològica a les Drassanes Reials de Barcelona (Barcelona, el Barcelonès)”. *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona*, 2011.
- Py, M. (dir.) (1993). “Dictionnaire des Céramiques Antiques (VII s.av.n.è - VII s.de.n.è) en Méditerranée nord-occidentale (Provence, Languedoc, Ampurdan)”. *Lattara 6*. Lattes: Association pour la Recherche Archéologique en Languedoc Oriental.
- RAVOTTO, A. (2010). “Drassanes Reials”. *Anuari d'arqueologia i patrimoni de Barcelona*, 2010, p. 34-36.
- ROSSER, P. (1990-91). “La necrópolis romana alto-imperial del Parque de las Naciones (Albufera-Alicante): Estudio de alguno de sus materiales”. *Lvcentvm*, IX-X [Alacant], p. 85-101.